

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ
ОБЛАСТІ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geo1-
M18
спеціальності 014 Середня освіта
(Географія)
за освітньою програмою Географія
Ангелюк Таїса Іванівна

Керівник:
Мендерецький В.В., доктор педагогічних
наук

Рецензент:
Придеткевич С.С., кандидат географічних
наук

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	6
1.1. Понятійно-термінологічна система.....	11
1.2. Методи суспільно-географічних досліджень етнічної і демографічної структури населення.....	13
1.3 Історико-географічні особливості заселення і формування етнічної структури населення.....	22
1.4 Охорона праці та безпека в надзвичайних ситуаціях.....	27
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВІВ ЕТНІЧНИХ ПРОЦЕСІВ І ДИНАМІКИ ЕТНІЧНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	28
2.1. Особливості етнічних процесів.....	37
2.2. Вплив етнічної структури населення на формування демографічної ситуації та хід демографічних процесів.....	47
РОЗДІЛ 3. ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	48
3.1 Аналіз демографічних процесів	62
3.2 Прогноз зміни чисельності населення в області.....	64
3.3 Шляхи вирішення демографічної кризи у межах Тернопільської області.....	72
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Потреба наукового осмислення механізму здійснення активної демополітики, спрямованої якщо не на подолання, то хоча б гальмування депопуляційних процесів, які з 1991 р. розгорнулися в Україні, стала дієвим стимулом розширення та поглиблення етнодемографічних розробок. Одним з основних напрямів сучасної етнодемографії став аналіз регіональних тенденцій етнодемографічних процесів, синтез причин змін етнічної конструкції регіонів України у ХХІ ст.

У сучасних умовах зміни суспільних відносин в Україні важлива роль приділяється етнонаціональним чинникам регіонального розвитку, що визначають значною мірою електоральну поведінку населення, релігійну ситуацію, позначаються на стабільності соціально-економічного і політичного розвитку регіонів і життєдіяльності людей.

Теоретичні і методичні засади сучасних етногеографічних досліджень в нашій країні закладені в наукових працях І. Винничука, В. Джамана, А. Доценка, Я. Жупанського, Ф. Заставного, В. Кабузана, В. Наулка, М. Пістуна, О. Шаблія, а прикладні аспекти таких досліджень – О. Гурджій, М. Дністрянського, Б. Заставецького, О. Заставецької, В. Зінича, П. Коваленка, В. Круля, Р. Лозинського, Е. Лібанової, Л. Руденка та ін.

На сьогоднішній день у зв'язку із складним соціально-економічним становищем та через погіршення демографічної ситуації у країні, дослідження демографічних особливостей окремих регіонів з метою розробки стратегії та ефективної реалізації регіональної демографічної політики набувають першочергового значення. Вивчення демографічних процесів є особливо важливим в плані раціонального використання та відтворення трудового потенціалу території, регулювання міграційних процесів, стимулювання народжуваності, зменшення смертності, збільшення природного приросту населення, запобігання процесам депопуляції,

забезпечення ефективної зайнятості та покращення соціального захисту населення.

Отже, дослідження є актуальним, оскільки вивчення і прогнозування демографічного розвитку є складовою розроблення концепцій, програм регіонального розвитку, поліпшення соціально-демографічної, економічної ситуації.

Дослідженню різнобічних аспектів аналізу демографічної ситуації, формування та реалізації трудового потенціалу населення присвятили роботи багато науковців. До вітчизняних дослідників цієї проблеми належать: М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, О. Мель-ник, С. Новикова, С. Петрова, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Птуха, М. Романюк, В. Стешенко, Л. Шаульська та інші.

Практичне значення дослідження. Результати вивчення етнодемографічних процесів Тернопільської області можуть бути використані у подальших геодемографічних дослідженнях області, а також при складанні програм регіональної демографічної політики та використовуватися для проведення аналогічних досліджень в інших регіонах України.

Наукова новизна. Проблемам демографічних аспектів соціально-економічного розвитку Тернопільської області приділяють значну увагу місцеві органи влади, Головне управління статистики та науковці. Разом з тим, незважаючи на широкий спектр досліджень сучасних демографічних процесів та аспектів розвитку трудового потенціалу регіону, питання ефективності державної демографічної політики та регулювання процесів відтворення населення залишаються нерозкритими повною мірою.

Мета дослідження: обґрунтування закономірностей демо- та етнографічних процесів у Тернопільській області з позиції їх впливу на соціально-економічний розвиток, розроблення практичних рекомендацій щодо перспектив і шляхів поліпшення демографічної ситуації.

Об'єкт дослідження: народонаселення Тернопільської області.

Предмет дослідження: демографічні та етнографічні процеси населення Тернопільської області.

Для досягнення поставленої мети вирішувались такі **завдання:**

1. розкрити поняттєво-термінологічну систему;
2. розкрити методи суспільно-географічних досліджень етнічної і демографічної структури населення;
3. охарактеризувати історико-географічні особливості заселення і формування етнічної структури населення Тернопільської області;
4. охарактеризувати особливості етнічних процесів населення Тернопільської області;
5. охарактеризувати демографічні процеси населення Тернопільської області;
6. здійснити прогноз зміни чисельності населення в Тернопільській області;
7. обґрунтувати шляхи вирішення демографічної кризи в Тернопільській області.

Апробація результатів роботи. Результати роботи доповідались та обговорювались на конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019 році (м. Кам'янець-Подільський, 21 листопада 2019 року).

Обсяг і структура дипломної роботи: Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок основного тексту. Складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (85 найменувань), проілюстрована 8 рисунками, 13 таблицями.

ВИСНОВКИ

Етнічні процеси, які відбувалися впродовж тривалого історичного часу на території України, значно впливали на історичну, економічну і соціальну ситуацію в ній. Етнічна структура населення є важливим чинником демографічних та соціальних явищ у регіонах країни.

Регіон можна охарактеризувати як слабогетерогенний за національною ознакою. Максимальна кількість етносів у межах Тернопільської області, зафіксована у м. Тернополі, де мешкали представники 49 національностей у 1989 р. та 74 – в 2001 р. До «нових» етносів у 2001 р. належали 25, з них найчисельніші – вепси (93 особи), араби (22 особи), американці (20 осіб), курди (6 осіб). Найбільш складна етнічна структура міського населення у Чортківському, Кременецькому та Збаразькому районах, де в кожному живуть представники 36 національностей. У 4 районах – Бережанському, Борщівському, Гусятинському, Підволочиському – національний склад населення представлений, відповідно, 25, 28, 22 і 21 етносами.

Впродовж 1989-2001 рр. відбулося зменшення чисельності і збільшення питомої ваги українського населення, а також зменшення чисельності і питомої ваги представників етнічних груп у структурі населення Тернопільської області. В 2001 р. етнічна структура населення Тернопільської області визначалась абсолютним, з максимальним значенням, домінуванням представників державної нації (97,8%). Порівняно з 1989 р., зменшилося на 12,9 тис. осіб, але питома вага збільшилася на 1,04%. На районному рівні ступінь домінування українців за коливання показників приросту в межах 0,1%-2,5% становив у середньому 0,8%. Винятком був Збаразький район, де кількість корінних жителів за згаданий період зменшилася на 0,4%. Отже, 64,7% районів були такими, в яких українці становили понад 99% населення. Найменшою питома вага автохтонного населення в 2001 р. була в Тернопільському районі, соціально-економічне зростання адміністративного центру якого супроводжувалося прибуттям мігрантів.

З 1989 року спостерігається тенденція до вирівнювання етнічного складу сільського та міського. Відмінності в етнічному складі сільського та міського населення нівелювалися шляхом поступового зростання питомої ваги українців у містах. Основною причиною цього процесу була інтенсивна міграція українського населення із сільської місцевості і невеликих містечок до великих міст. Збільшення питомої ваги міських українців упродовж 1989-2001 рр. супроводжувалося зростанням їх ступеня домінування (на 2,5%). Серед сільських жителів регіону 99,2% були українцями. Проте у перше десятиріччя 2000-х рр. у Тернопільській області, напрям «місто – село» став потужнішим від потоку «село – місто».

На відміну від сільського населення, у міських поселеннях області протягом 2009-2019 рр. спостерігався міграційний приріст. Такі риси міграційної ситуації зумовлені недостатнім рівнем соціально-економічного розвитку регіону і його диспропорціями між містом і селом. Позитивною тенденцією є те, що починаючи з 2005 р. механічне зменшення сільського населення у Тернопільській області скорочується.

Сучасна демографічна ситуація в Тернопільській області характеризується збільшенням смертності і відсутністю природного приросту населення, зменшенням кількості новонароджених; скорочення тривалості життя; постаріння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину; недосконалість соціального захисту населення; високий рівень безробіття; погіршення здоров'я нації; інтенсифікація міграційних процесів.

Однією з причин зниження народжуваності є, зниження життєвого рівня більшості населення, невпевненість у своєму майбутньому тощо. Зміни в дітородній поведінці населення обумовлені, з одного боку, зовнішніми економічними умовами, що характеризують соціальний статус жінки у суспільстві, рівень її освіти, зайнятості, доходів, соціальної захищеності, а з іншого – ступенем задоволення особистих потреб та інтересів.

Загальне скорочення населення області відбулося за рахунок природного та міграційного скорочення. Найвищі показники народжуваності

спостерігались у 2013 році 1026 осіб, 2012 році 975 осіб, і з 2014 року кількість народжень скорочується і в 2019 році становить 682 особи (Див. Рис. 3.1.1). Найвищі показники смертності становили у 2013 році 1532 осіб, у 2019 році 1685 осіб. В результаті зниження народжуваності населення Тернопільської області «старішає». Коефіцієнт старіння населення в області на 1 січня 2019 р. становив: для населення загалом – 8,6 % (для чоловіків – 10 %, для жінок – 15 %). Таким чином, міське населення характеризується початком демографічного старіння, а чоловіки ще належать до молодого населення. Середній вік населення в області становить 40,5 років, серед чоловіків 37,8 років, а серед жінок 42,8 років.

Результатом скорочення чисельності населення стає деформація всіх основних демографічних показників: статеві-вікової структури населення, тривалості життя, шлюбності, розлучуваності, еміграції тощо. Динаміка статевої структури населення свідчить про стабільну перевагу жінок у його загальній чисельності. Не менш важливими, є показники шлюбності та розлучуваності населення, які становлять відповідно 6574 пар і 6861 пара (Див. Рис. 3.1.3, 3.1.4).

Демографічне навантаження на населення у віці 16-59 років становить 623 особи, у віці від 0-15 років – 275 осіб, від 60 років і старше – 348 осіб. Основним завданням у вирішенні питань демографічного навантаження є забезпечення високого рівня зайнятості населення.

В цілому по області економічна активність населення у віці 15-70 років складає 52,7 %, безробітні 6,1%, економічно неактивні 41,2 %. Серед чоловіків частка безробітних складає 9,9 %, серед жінок 2,6 %, у сільській місцевості відсоток безробітних складає 5,7%, у містах 6,7 % (Див. рис. 3.1.7). На активність населення негативно вплинули кризові явища, які відбулися в господарському комплексі області. Проте в даний час ще залишаються актуальними питання “детінізації” економіки області та трудової міграції населення за кордон та за межі області. На формування загальної чисельності населення області міграційне скорочення населення,

порівняно з розміром природного скорочення, впливає значно менше. Міграційний приріст, скорочення в області складав – 386 особи. У 2019 році додатній міграційний приріст спостерігається у Тернопільському районі і складає 318 осіб і в Бережанському районі – 7 осіб (див. Рис. 3.1.6).

За умови збереження сучасних негативних тенденцій чисельність населення Тернопільської області, а особливо сільської місцевості, значно зменшиться. Чисельність мешканців області скоротиться до 2027 р. – на 44,7 тис. осіб. Населення у працездатному віці становитиме лише 53% усіх жителів (457,9 тис. осіб у 2060 р. проти 669,1 тис. у 2013 році), а особи старшого за працездатний вік – 32% (276,5 тис. осіб проти 221,2 тис. осіб у 2013 році). Найгірші перспективи, за даними прогнозу, чекатимуть на мешканців Монастириського (-19,7%), Заліщицького (-15,3%), Підгаєцького (-15,1%), Борщівського (-10,8%) та Бережанського (-10,6%) районів, збільшення чисельності жителів торкнеться лише Тернопільського (+9,3%) та Бучацького (+2,4%) районів (Табл. 3.1.2, 3.1.3).

Державі необхідно сконцентрувати зусилля на вирішенні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисту сімей з дітьми, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового травматизму, популяризації здорового способу життя, забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного його життя. На сьогоднішній день переважна більшість напрямів стимулювання народжуваності в Україні залишаються декларативними й саме так вони сприймаються населенням. Фактично головним стимулом з боку держави залишається допомога при народженні дитини. Тому необхідно за умови стабілізації фінансового становища держави, повернутися до питання надання додаткових виплат принаймні за народження другої дитини. Також в умовах посилення інфляції державна допомога потребуватиме індексації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна І. Динаміка етнічного складу населення Тернопільської області за 1959-1979рр. [Текст] / І. Барна // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія: – Тернопіль, 2002. – №1. – С.39-40.
2. Барна І. Зміна етнічного складу міського населення Тернопільської області у період між переписами населення 1989 і 2001 рр. / І.Барна // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету. Економічна та соціальна географія. – 2003. – №1. – С. 67-72.
3. Барна І.М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області): дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / І.М. Барна; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2005. –179 с.
4. Барна І. Історико-географічні чинники формування етнічного складу населення Тернопільщини // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2002. – №2. – С.109-113.
5. Барна І. Етнічний склад населення Тернопільської області на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2003. – №2. – С.12-20.
6. Барна І. М. Переписи населення як джерельна база етногеографічного дослідження // Духовні витoki Житомирщини. – Житомир, 2003. – С.271-277.
7. Барна І. Природно-географічні чинники формування етнічного складу населення Тернопільщини // Екологічна географія: історія, теорія, методи, практика: Матеріали II міжнародної конференції. – Тернопіль, 2004. – С.105-108.
8. Барна І. М. Етносоціальна дійсність в контексті буття етносу // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: ВРЛ Обрії, 2004. – С.194-195.

9. Безпека життєдіяльності: Навчальний посібник / Березуцький В.В., Васьковець Л.А., Вершиніна Н.П. та ін.; За ред. проф. В. В. Березуцького. – Х.: Факт, 2005. – 384 с.
10. Белецкий М.И. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины / М.И.Белецкий, А.К. Толпыго // Полис. – 1998. – № 4. – С. 74-83.
11. Гарпун А.Є. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. [Текст] / А.Є. Гарпун // Тернопільський обласний центр зайнятості: – Тернопіль: Збруч, 2007. – С. 12-21.
12. Гудзеляк І. Географія населення: навч. посібник / І. Гудзеляк. – Л.: Вид.центр. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 232 с.
13. Годісь Н.Р. Демографічна ситуація в сільських населених пунктах Львівської області // Н.Р. Годісь // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Л.України. – Вип. 9. – Луцьк, 2011. – С. 83-91.
14. Дністрянський М.С. Етнографія України: Навчальний посібник. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
15. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів, 2006. – 490 с.
16. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічний аналіз: дис. доктора геогр. наук: 11.00.02 / В.О.Джаман; Київськ. нац. ун-т ім. І.Шевченка. – К., 2004. – 229 с.
17. Демографічна криза в Україні: причини і наслідки. – К., 2003. – 231 с.
18. Демографічні перспективи України до 2026 року / [Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А.]. – К.: Вид-во Ін-ту економіки НАНУ, 1999. – 295 с.
19. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі / М.С. Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 310 с.

- 20.Євтух В.Б., Трощинський В.Г., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства. К., 2004. – 242 с.
- 21.Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України: Навчал. посіб. для студентів геогр. спец. – Тернопіль. – 2003. – 149 с.
- 22.Заставецька Л.Б. Основні тенденції зміни людності сільських поселень Тернопільської області у другій половині ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. / Л. Б. Заставецька // Наукові записки ТНПУ. – 2004. – № 3. – С. 82-86.
- 23.Западнюк С. О. Суспільно-географічні фактори міграції населення / С. О. Западнюк // Український географічний журнал. – 2007. – № 3. – С. 40-45.
- 24.Зінич В.Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. К., 2004. – 147 с.
- 25.Зовнішні трудові міграції населення України / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк. – К.: РВПС НАН України, 2002. – 206 с.
- 26.Зуб Л. Проблеми демографічного старіння населення у Тернопільській області/ Л. Зуб // Наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 69-73.
- 27.Эккель Б. М. Определение индекса мозаичности национального состава республик, краев и областей СССР/ Б.М. Эккель // Советская этнография. – 1976. – № 2. – С. 16-22.
- 28.Єлейко І.В. Вплив демографічного чинника на формування ринку праці в Україні: регіональні проблеми зайнятості ринку праці. [Текст] / І.В. Єлейко // Науковий збірник “Економічна думка”: – Тернопіль: – Видавничий дім “Школяр”, 2004. – С. 55-57.
- 29.Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні. [Текст] / Т. Єременко, Б. Чирко, О. Калакура // Віче: Київ: – 2004, № 2. – С. 119-130.
- 30.Заклекта О. Українська трудова еміграція: сутнісні форми та особливості сучасного етапу. [Текст] / О. Заклекта, О. Шиманська // Україна: аспекти праці.: Львів: – Прометей, 2004. – № 8. – С. 36-40.

31. Заяць Т. А. Соціально-демографічний і трудовий потенціал України: особливості формування, проблеми та перспективи. [Текст] / Т. А. Заяць // Продуктивні сили України. – 2006. – № 1. – С. 51-61.
32. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І.Ф.Курас. – К., 2004. – 320 с.
33. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів)/ за ред.чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український цент соціальних реформ, 2006. – 138 с.
34. Кравчук О.Я. Демографічна ситуація в Тернопільській області: проблеми та прогнози. [Текст] / О.Я. Кравчук // Інноваційна економіка: – Чернівці: – Видавничий дім “Буковина”, 2007. – С. 45-56
35. Кравчук О.Я. Демографічна ситуація в Тернопільській області: сучасні проблеми та прогнози/ О.Я. Кравчук // Інноваційна економіка. – 2011. – № 3. – С. 262-265.
36. Кушнірчук-Ставнича О.М. Трудова міграція населення регіону та її соціально-економічні наслідки: автореф. дис. канд. економ. наук: спец. 08.00.07 / О.М. Кушнірчук-Ставнича. – Л., 2012. – 19 с.
37. Людський розвиток в Україні доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 290 с.
38. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: [колективна монографія] / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328с.
39. Лозинський Р.М. Етнічний склад міського населення Галичини / Р.М.Лозинський. – Львів, 2000. – 202 с.
40. Лозинський Р.М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини)// Р.М. Лозинський. – Львів, 2005. – 234 с.

- 41.Лозинський Р. Групування міст сучасної Галичини за національною ознакою населення / Р. Лозинський // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Випуск 22. – Львів,1998. – С.56-60.
- 42.Міграційні процеси в Україні у 1999 році. – К.: Державний комітет статистики України, 2000. – 416 с.
- 43.Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи: монографія/ О. В. Позняк (наук. ред.). – Умань: СПД Сочінський, 2007. – 276 с.
- 44.Малиновська О. Репатріація в Україну/О.Малиновська // Проблеми міграції. – 1999. – № 4. – С. 17-29.
- 45.Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія / О. А. Малиновська. – К.: Вид-во НАДУ. – 2004. – 236 с.
- 46.Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник / В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін. – Л.: ІРД, 2009. – 228 с.
- 47.Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. А. Малиновська. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 170 с.
- 48.Муромцева Ю. І. Демографія: навч. посіб. / Ю. І. Муромцева. – К.: Кондор, 2006. – 300 с.
- 49.Надольська В.В. Загальна етнологія: поняттєво-термінологічний апарат: Методичні рекомендації: Луцьк: ред.-вид. відд. «Вежа» Волин.держ. ун-ту ім. Лесі українки, 1999. – 62 с.
- 50.Наулко В.І. Хто і відколи живе в Україні / В.І. Наулко. – К., 1998; Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001. – 167 с.
- 51.Ніколайчук М.В. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення // Регіональна економіка. – 2005. – №3. – С. 52-64.

- 52.Ніколайчук М.В. Перспективи міграційної політики у сільській місцевості// Сучасні інформаційні та енергозберігаючі технології життєзабезпечення людини («СІЕТ-99»). – Харків.–1999. – С.46-51.
- 53.Ніколайчук М.В. Мотивація міграцій сільського населення в контексті розвитку регіонального ринку праці// Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. Том II. – Київ. – 2000. – С.73-79.
- 54.Ноджак Л. С. Демографічний розвиток і формування трудового потенціалу регіонів України [Текст] / Л. С Ноджак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка.: – Ужгород: – Видавничий дім Ужгородського університету, 2010. – С. 51-67.
- 55.Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-політичних трансформацій. – К., 2008. – 288 с.
- 56.Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього»; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2015. – 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).
- 57.Овчиннікова О.Р. Трудова імміграція в Україну: сучасний стан та наслідки для вітчизняного ринку праці // Матеріали міжнародн. наук.-практ. семінару «Управління трудовими ресурсами на етапі ринкової трансформації економіки». – Вісник ТУП. – Хмельницький, 1998. – № 6. – С. 29-33.
- 58.Основи наукознавства: Навчальний посібник/ П.Д. Плахтій, І.Д. Гуменюк, Л.Г. Любінська, О.М. Оптасюк [За ред. П.Д. Плахтія]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори - 2006», 2011. – 288 с.
- 59.Орлов А.Ю. Методика этногеодемографических исследований/ География и природ. ресурсы. – М., – 2009. – 120 с.
- 60.Прибыткова И. Миграции и время: украинский вариант развития / И.Прибыткова // Постсоветские трансформации: отражение в миграциях. – М., 2009. – 189 с.

61. Піскунов С. Динаміка найчисленніших етносів України (1959 – 2001 рр.). / С. Піскунов // Демографічні дослідження. – Вип. 25. – К., 2003. – С. 92-98.
62. Піскунов С. Етнічна диференціація народжуваності і плідності в Україні в 1959–1989рр.//Демографічні дослідження. – К., 1997. – С.3-5.
63. Ретроспективні перерахунки чисельності населення за 1989-2001 роки на базі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – Статистичний збірник. – Ч. I. – К., 2006. – 374 с.
64. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін / Т. Рудницька. – К., 1998. – 137с.
65. Серіков Я. О. Основи охорони праці: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – Харків, ХНАМГ, 2007. – 227с.
66. Склад В.М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. Етномовні наслідки російщення: монографія. – К., 2008. – 312 с.
67. Стадник О. Г. Географія населення з основами демографії – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 112 с.: іл., табл. – (Серія «Бібліотека журналу “Географія”», Вип. 8 (68))
68. Стешенко В. С. Деякі демографічні наслідки соціально-економічної кризи в Україні / В. С. Стешенко // Демоекономічні дослідження: [зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки; редкол.: В. С. Стешенко (відп. ред.) та ін.]. – К., 1995. – 93 с.
69. Терлюк І. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.). Етносоціальне дослідження / І. Терлюк. – Львів.: Центр Європи, 1997. – 156 с.
70. Ткач В. Освітня та культурна діяльність поляків Тернопільщини в кінці ХХ на – на початку ХХІ ст. [Текст] / В. Ткач // Наукові виклади: – Тернопіль, 2007. – №2. – С.48-50.
71. Цапок С. Сучасний стан і перспективи демографічного розвитку України / С. Цапок, Л. Ноджак // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 82-90.

- 72.Ціщик Р.В. Демографічна ситуація у Тернопільській області, її особливості у міських поселеннях та сільській місцевості / Р.В. Ціщик// Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Збірник наукових праць Тернопільської академії народного господарства. Випуск 6. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 130-136.
- 73.Шаблій О. І. Теоретичні і методологічні проблеми розвитку етногеографії в Україні /О.І. Шаблій //Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993. – 320 с.
- 74.Шевчук П. Є. Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні /П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 47-54.
- 75.Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А.Шульга. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 482 с.
- 76.Шабашова Л.Ю. Просторово-часові особливості природного відтворення етнічних груп населення Закарпатської області // Укр. геогр. журн., 2003. № 3. – С. 125-138.
- 77.Хоптяр Ю. А. Етнологія: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 120 с.
- 78.Щербатюк, К. С. Диференціація регіонів України за рівнем демографічного розвитку [Текст] / К. С. Щербатюк, Ю. О. Ольвінська // Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень: збірник наукових студентських праць. Випуск 2 – Одеса, ОНЕУ. – 2016. – С. 81- 88.
- 79.Феленчак Ю.Б. Ризики демографічних втрат в Україні / Ю.Б.Феленчак. – Львів, 2010. – 204 с.
- 80.Гіпотези перспективних тенденцій міграцій населення до 2050 р. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.selyam.net>.

81. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua>.
82. Всеукраїнський перепис населення 2001 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалів: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.
83. Демографічний прогноз по Україні /Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/popforecast2014.rar>.
84. Стратегія демографічного розвитку України на 2006-2015 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua>.
85. Тернопільська державна міграційна служба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>